

Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / The Journal of Mesned of Theological Studies
ISSN 2667-7075 | e-ISSN 2687-3605 | <https://dergipark.org.tr/pub/mesned>
Cilt (Vol.) 13 Sayı (Issue) 2 Güz - (Autumn) 2022

ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE
ARAŞTIRMA MAKALESİ | RESEARCH ARTICLE

(Bu makalenin intihal içermediği benzerlik tarama programlarıyla teyit edilmiştir. / The similarity that this article does not contain plagiarism, has been confirmed by plagiarism checker programs.)

DOI: 10.51605/mesned.1195258

Gönderim Tarihi: 27.10.2022 | Kabul Tarihi: 12.12.2022

Vahiy Sürecinde Kölelik Ahkâmı ve Metodolojik Bir Tahlil

-The Provisions of Slavery in the Process of Revelation and a Methodological Analysis-

Hasan Maçın*

Atf/Citation: Maçın, Hasan. "Vahiy Sürecinde Kölelik Ahkâmı ve Metodolojik Bir Tahlil/The Provisions of Slavery in the Procces of Revelation and a Methodological Analysis". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/ The Journal of Mesned of Theological Studies*, (Güz 2022-2): 137-158.

Öz:

İslâm'da birçok hüküm nüzul süreci boyunca beşerî olgular da dikkate alınarak tadrîcî bir şekilde konulmuştur. Kölelik ile ilgili hükümler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Kölelik, insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar geçmişi olan bir sosyal statüdür. İslâm'ın geldiği dönemde tüm dünyada olduğu gibi Kur'an'ın indiği coğrafyada da kölelik kurumu canlı bir biçimde yaşatılmaktaydı. Kur'an, toplumun birçok problemine düzenleyici hükümler getirdiği gibi kölelik olgusuna da duyarlı kal-mamış bu konuda da birtakım hükümler ortaya koymuştur. Çalışmada, Kur'an'ın nüzul sırası esas alınıp bu süreçte kölelik ile ilgili hükümlerin nasıl bir seyir takip ettiği ortaya konulmaya çalışılmış-tır. Bu çerçevede öncelikle Kur'an'da köle ve kölelik anlamına gelen ve konu ile bağlantılı olan kav-ramlar tespit edilmiş, söz konusu kavramların hangi bağlamda âyetlerde kullanıldığı ortaya konul-muştur. Sonrasında ise söz konusu kavramların geçtiği âyetler, sûrelerin nüzul sırası esas alınarak bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de köle ya da kölelik anlamına gelebilecek birçok kavrama yer verilmiştir. Erkek ve kadın kölenin farklı ifade edilmesine bağlı olarak "abd/ibâd", "fetâ/feteyât", "rakabe/rikâb", "eme/imâ", "mâ meleket yemin/mâ meleket eyman" kelimeleri Kur'an'da köle/cariye anlamında kullanılan başlıca kavramlardır. Kölelikle bağlantılı olarak Kur'an'da yer alan diğer bir kavram ise "esir/esrâ/usârâ" dır. İlgili kavramların geçtiği âyetler nüzul sırası esas alınarak bir okumaya tabi tutulduğunda, Kur'an'ın Mekke döneminden itibaren toplumun belli bir kesimini oluşturan kölelere duyarlı kalmadığı, kölelerin hürriyetine kavuşmaları için mü'minleri teşvik ettiği ve efendilerin cariyeleri ile olan cinsel birtelikeliklerini meşru gördüğü anlaşılmaktadır. Medine dönemine gelindi-ğinde ise yeni bir toplum inşa etmeye bağlı olarak kölelik hukuku ile ilgili daha fazla âyetin nazil ol-duğu görülmektedir. İlgili âyetler, bir taraftan mevcut kölelerin durumunu ıslah etmeye ve hürri-

* Dr. Öğr. Üyesi. Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, gergeri@gmail.com. Orcid: 0000-0003-0712-1035.

yetlerine kavuşturmaya dönük hükümler ortaya koyarken, diğer taraftan da öteden beri kölelik müessesine kaynaklık eden sebepleri ortadan kaldırmaya yönelik düzenlemeler getirmiştir. Bu dönemde inen âyetlerle kölelerin hürriyetine kavuşturulması teşvik edilmekle yetinilmemiş, kişilerin bilerek ya da hataen yapmış oldukları bazı suçlardan kaynaklı günahların kefareti için köle âzat etmeleri zorunlu bir vecibe haline getirilmiştir. Efendilerin cariyeleri ile yaşadıkları cinsel birliktelikler meşru görülmüş, efendisinden çocuk sahibi olan cariyelere 'ümmüveled' statüsü verilerek özgürlüklerine kavuşma imkânı tanınmıştır. Diğer taraftan köle ve cariyelerin evlendirilmeleri emredilmiş, 'mükâtebe' usulüyle hürriyetine kavuşmak isteyen kölelere bu hakkın tanınması istenmiştir. Bu dönemde toplumun kurumsallaşmasına bağlı olarak konu ile ilgili bireysel yükümlülüklerle birlikte devlet gelirlerinin/sadakaların belli bir kısmının kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için harcanması esası getirilerek kurumsal anlamda devlet desteği de sağlanmıştır. Savaş durumu hariç köleliği besleyen kaynaklar yasaklanmış, köleliğin tek kaynağı savaş sonrası alınan esirlerle sınırlı kalmıştır. Savaşta alınan esirlerin köle statüsüne geçirilmesi ise Kur'an'ın bir emri/talebi olmamakla birlikte daha çok tarihi şartların gerektirmesi ya da 'mukâbele bi'l-misl' olarak başvuru olan bu uygulama dolaylı da olsa Kur'an tarafından onaylanmıştır. Başka bir ifade ile kölelik, Kur'an'ın olumladığı bir uygulama olmamakla birlikte savaş gibi yaygın bir olgunun yol açtığı toplumsal bir gerçeklik olarak diğer toplumlarda olduğu gibi Müslüman toplumlarda da var olmaya devam etmiştir.

Araştırmamızda, Kur'an'ın Mekke döneminden itibaren bir olgu olarak köleliği kabul etmekle birlikte, bir taraftan kölelerin durumunu iyileştirmeye dönük hükümler vaz ederken diğer taraftan bireysel ve kurumsal birtakım tedbirlerle yeni bir sosyal krize yol açmadan kölelik müessesini aşamalı bir şekilde tasfiye etme yoluna gittiği, savaşlardan sonra esirlerin köle statüsüne geçirilmesinin ise Kur'ânî bir emir olmayıp tarihi şartlarla alakalı bir durum olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kölelik, Tedricilik, Savaş, Esir.

Summary:

Many provisions in Islam have been made gradually, taking into account the human facts throughout the process of descent. The provisions regarding slavery can also be evaluated in this context. Slavery is a social status that has a history until the earliest periods of human history. At the time of the advent of Islam, as in the whole world, the institution of slavery was kept alive in the geography where the Qur'an was revealed. The Qur'an did not remain insensitive to the phenomenon of slavery as it brought regulating provisions to many problems of society, but also put forward some provisions on this subject. In the study, it has been tried to reveal the course of the provisions regarding slavery during the revelation process of the Qur'an, based on the order of revelation of the suras. In this context, firstly, the concepts that mean slave and slavery in the Qur'an and are related to the subject have been identified and it has been revealed in which context these concepts are used in the verses. Afterwards, the verses in which the aforementioned concepts are mentioned were evaluated based on the order of revelation of the suras. In the Holy Qur'an, many concepts that can mean slave or slavery are included. Depending on the different expressions of male and female slaves, the words "abd/ibâd", "fetâ/feteyât", "rakabe/rikâb", "eme/imâ", "mâ meleket yemin/mâ meleket eyman" are the main concepts used in the Qur'an in the sense of slave/concubine. Another concept in the Qur'an in connection with slavery is "esir/esrâ/usârâ". When the verses in which the related concepts are mentioned are subjected to an investigation, based on the order of revelation, it is understood that the Qur'an did not remain indifferent to the slaves who formed a certain part of the society since the Meccan period, encouraged the believers to secure the freedom of the slaves and considered the sexual union of the masters with their concubines legitimate. When it comes to the Medina period, it is seen that more verses about the law of slavery were revealed depending on building a new society. The relevant verses, on the one hand, put forward provisions to improve the situation of the existing slaves and liberate them, on the other hand, they brought regulations to eliminate the reasons that have been the source of the institution of slavery for a long time. In this period, it was not content with encouraging the liberation of slaves with the verses that were sent down, but it was made a mandatory obligation for people to free slaves to atone for the sins they committed knowingly or by mistake. The sexual relations of the masters with their concubines were considered legitimate, and the concubines who had children from their masters were given the status of 'ummüveled' and were allowed to attain their freedom. On the other hand,

it was ordered that the slaves and concubines be married and it was demanded that slaves who wanted to achieve their freedom by the 'mukâtebe' method should be granted this right.

In this period, depending on the institutionalization of the society, along with the individual obligations related to the subject, the principle of spending a certain part of the state revenues/the obligatory charities for the liberation of the slaves was introduced, and state support was provided in the institutional sense. Except in the case of war, the sources that fed slavery were forbidden, and the only source of slavery was limited to prisoners taken after the war. The conversion of the captives taken in the war to the status of slaves is not an order/demand of the Qur'an, but rather the necessity of historical conditions or this practice, which is referred to as 'muqabala bi'l-misl' has been approved by the Qur'an albeit indirectly. In other words, although slavery is not a practice valued by the Qur'an, it has continued to exist in Muslim societies as well as in other societies as a social reality caused by a widespread phenomenon such as war.

As a result, it has been concluded that although the Qur'an has accepted slavery as a phenomenon since the Meccan period, on the one hand, it has made provisions to improve the situation of slaves, on the other hand, it has tried to gradually liquidate the institution of slavery without causing a new social crisis with some individual and institutional measures and the transfer of captives to slave status after the wars is not a Qur'anic order but a situation related to historical conditions.

Key Words: Islamic law, Slavery, Gradualism, War, Captive.

1. GİRİŞ

Kölelik, tarihin ilk dönemlerinden beri var olan bir uygulamadır. İnsanın yerleşik hayata geçişiyle birlikte, başta insan gücüne duyulan ihtiyaç ve daha farklı sebeplerden dolayı kölelik uygulaması var olmuş ve zamanla kurumsal bir hal almıştır.

İslâm'ın geldiği dönemde dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Arap toplumunda da kölelik kurumu canlı bir biçimde yaşatılmaktaydı. Bu dönemde köleliği besleyen pek çok sebep mevcut idi.¹ Savaşlarda elde edilen esirlerin köleleştirilmesinin yanı sıra kişinin iradesiyle kendisini köle olarak satması, aile reisinin çocuklarını köle olarak satması, işlemiş olduğu bir suça karşılık olarak kişinin köleleştirilmesi ve borcunu ödeyemediği durumlarda borcuna karşılık alacaklı tarafından köleleştirilmesi köleliği besleyen başlıca hususlardı.²

Kur'an-ı Kerîm, indirdiği coğrafyanın diğer sosyal olguları gibi o günün toplumsal bir realitesi olan kölelik ile alakalı olarak da bazı hükümler ortaya koymuştur. Kur'an'da kölelik ile ilgili hükümlerin yer alması ve Hz. Peygamber

¹ Muhammed İzzet Derweze, *et-Tefsîru'l-Hadîs* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1983), 2/259-260; Muhammed İzzet Derweze, *Sîretu'r-Rasûl (Kur'an'a Göre Hz. Muhammed)*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yarın Yayınları, 2016), 204.

² Ali Abdü'l-Wahid Wafî, "İslâmiyete Göre Kölelik", çev. Kemal Işık, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1961), 208; Mehmet Âkif Aydın - Muhammed Hamîdullah, "Köle", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002), 26/237-238.

dönemi dâhil ilk İslâm toplumunda kölelerin varlığı, günümüzde İslâm karşıtı bazı kişiler tarafından istismar edilmekte, dahası İslâm dini bu konu ile alakalı olarak insan hakları üzerinden mahkûm edilmektedir. İslâm'ın kölelik ile ilgili getirmiş olduğu hükümler iddia edildiği gibi gerçekten bu insanlık dışı uygulamayı onaylama anlamı mı taşımaktadır? Yoksa söz konusu hükümler köleliği tasfiyeyi mi amaçlamaktadır? Çalışmamız bu soruların cevabına dönük olacaktır. Bu konuda klasik ve modern dönemde literatürde elbette birçok çalışma yapılmıştır.³ Bu çalışmanın benzerlerinden farkı, kölelik ile ilgili hükümlerin İslâm'ın temel kaynağı Kur'an'ın nüzul süreci esas alınarak ele alınmasıdır. Çalışmada sûrelerin nüzul sırası esas alınmakla birlikte konu ile ilgili Hz. Peygamber'in uygulamalarına da yer verilecektir. Kur'an'da köle ve kölelik anlamına gelen ve de bu konu ile bağlantılı kavramların tespit edilip ele alınması, problemin bir bütün olarak ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Bundan dolayı öncelikle söz konusu kavramların ele alınması gerekmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkçe bir kelime olan köle, “savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse” olarak tanımlanmaktadır. Kul ve esir kavramları da bu anlamda kullanılır.⁴ Arapçada, kul ve köle anlamına gelen “abd/عبد” kelimesinin yanı sıra başka kelimeler de köle ya kadın köleyi (cariye) ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de köle ya da kölelik anlamına gelebilecek birçok kavrama yer verilmiştir. Kur'an'da, erkek ve kadın kölenin farklı isimlerle ifade edilmesine bağlı olarak, ileride referanslarıyla verilecek, “abd/ibâd”, “fetâ/feteyât”, “rakabe/rikâb”, “eme/imâ”, “mâ meleket yemin/mâ meleket ey-mân” kavramları kullanılmıştır. Yine kölelikle bağlantılı olarak “esir/esrâ/usârâ” kelimeleri de Kur'an'ın yer verdiği diğer kavramlardır. Konunun doğru bir şekilde anlaşılması için bu kavramların Kur'an'daki kullanımına biraz daha yakından bakılması gerekir.

³ Wafi, “İslâmiyete Göre Kölelik”; Hamza Aktan, “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 59-79; Mehmet Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012), 163-194; Metin Ceylan, *İslam Hukukunda Kölelik* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018); Osman Kaya, *Kur'an ve Diğer Semavî Kitaplara Göre Kölelik* (İstanbul: Çıra Akademi, 2020).

⁴ Güncel Türkçe Sözlük, “köle”, (erişim 24 Haziran 2021).

2.1. Abd

“Abd/عبد” kelimesi daha önce de belirtildiği gibi Arapçada hem kul hem de köle anlamında kullanılan müşterek bir kelimedir.⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de mutlak ve çeşitli tamlamalarla hem kul hem de köle anlamında farklı şekillerde kullanılmıştır.⁶ Söz konusu kelimenin tekil hali olan “abd” üç âyette,⁷ çoğul hallerinden olan “ibâd/عباد” şeklinde ise bir âyette⁸ köle anlamında kullanılmıştır.

2.2. Fetâ

Kur’ân-ı Kerîm’de köle anlamında kullanılan diğer bir kelime ise “fetâ/فتى” ve müennesi “fetât/فتاة” dır. Fetâ sözlükte; genç, delikanlı anlamına gelirken kinaye yoluyla köle, uşak ve cariye anlamında da kullanılır.⁹ Kelime, tekil haliyle Hz. Yusuf’un hikayesinin anlatıldığı Yûsuf sûresinde şehirdeki birtakım kadınların Hz. Yusuf’u kastederek; “*Vezîr’in karısı, “fetâ”sının/uşağının nefisinden murad almak istemiş!*”¹⁰ şeklinde geçer. Kelimenin müzekker çoğul hallerinden “fityan/فتيان” uşaklar anlamında bir âyette,¹¹ müennes çoğul hali olan “feteyât/فتيات” ise iki âyette¹² köle kadın/cariye anlamında kullanılmıştır.¹³

2.3. Rakabe

Kur’an’da köle anlamında kullanılan diğer bir kelime de “rakabe/رقبة” dir. Rakabe sözlükte, boyun anlamına geldiği gibi kinaye yoluyla köle yani boyun-

⁵ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn* (Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, t.y.), 2/48; Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3. bs (Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1993), 3/270-271; Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 452-53.

⁶ Farklı kullanımlar için bk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991), 562-65.

⁷ el-Bakara 2/178, 221; en-Nahl 16/75

⁸ en-Nûr 24/32.

⁹ Ebû'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, ed. Abdullah Mahmud Şahhâte (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâs, 2003), 1/367; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 625; Abû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 5/139; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/146.

¹⁰ Yusuf 12/30.

¹¹ Yusuf 12/62.

¹² en-Nisâ 4/25; en-Nûr 24/33.

¹³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/367, 3/198; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 625.

duruk altında bulunan kimse anlamında da kullanılmaktadır.¹⁴ Kelimenin tekil hali olan “rakabe” dört âyette,¹⁵ çoğul hali “rikâb/رقاب” ise iki âyette¹⁶ köle anlamında kullanılmıştır.

2.4. Eme

Kur’ân-ı Kerîm’de kadın köle için kullanılan bir kavram da “eme/أمة” dir. Eme sözlükte, hür olmayan kadın köle/cariye anlamına gelir.¹⁷ Kelimenin tekil “eme/أمة” ve çoğul hali “imâ/إماء” birer âyette geçmektedir.¹⁸

2.5. Mâ Meleket Eymân

Kur’ân-ı Kerîm’de köle manasında özellikle de kadın köle (cariye) anlamında sıkça kullanılan diğer bir ifade ise “mâ meleket eymân/ما ملكت إيمان” dır. Söz konusu ifade sözlükte, sağ ellerin sahip olduğu anlamına gelir. Ancak müfessirler bu ifade ile mutlak anlamda, erkek ve kadın kölelerin,¹⁹ kadın erkek ilişkisinin söz konusu olduğu âyetlerde ise cariyelerin kast edildiğini belirtmişlerdir.²⁰ İfade iki âyette Hz. Peygamber muhatap alınarak “sağ elinin sahip olduğu” anlamında “mâ meleket yemin/ما ملكت يمين” şeklinde tekil olarak kullanılmıştır.²¹ İfadenin çoğul hali de farklı zamirlere izafe edilerek 13 âyette 13 kez geçmektedir.²²

2.6. Esir

Kölelik ile alakalı Kur’an’da yer verilen diğer önemli bir kelime ise esir/“أسير” kavramıdır. Esir sözlükte, tutsak, bağlı ve savaşta düşmanın eline düşen

¹⁴ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 361-362; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 1/428; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/258.

¹⁵ en-Nisâ 4/92, el-Mâide 5/89, el-Mücâdele 58/3, el-Beled 90/13.

¹⁶ el-Bakara 2/177; et-Tevbe 9/60.

¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 14/44; Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/69.

¹⁸ el-Bakara 2/221; en-Nûr 24/32.

¹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/372, 2/477, 3/197, 207, 412, 505.

²⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 1/357, 367, 3/152, 4/438; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/20; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/470.

²¹ el-Ahzâb 33/50, 52.

²² en-Nisâ 4/3, 24, 25, 36; en-Nahl 16/71; el-Mü'minûn 23/6; en-Nûr 24/31, 33, 58; er-Rûm 30/28; el-Ahzâb 33/50, 55; el-Meâric 70/30.

kimse anlamına gelir.²³ Terim olarak, savaş esnasında ele geçirilen muharip asker anlamına geldiği gibi muharip olmayan kadın ve çocuklar için de kullanılır.²⁴ Osmanlı kaynaklarında köle için esir kavramı da kullanılmıştır.²⁵ Kelimenin çoğul hali “esrâ/أسرى” ve “usârâ/أسارى” şeklinde gelir.²⁶ Esir kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette tekil,²⁷ üç âyette çoğul,²⁸ bir âyette de fiil kalıbıyla²⁹ geçmektedir. Esirlerle ilgili hükmün açıklandığı bir âyette ise³⁰ esir kelimesi kullanılmadan “شد الوثاق/şıkıca bağlama” ifadesi ile düşmanın esir alınması emredilmiştir.³¹

3. NÜZUL SÜRECİNDE KÖLELİK

Kölelikle ilgili kavram ve ifadelerin Kur’an’daki kullanımları bu şekilde verildikten sonra nüzul sürecinde konuyla alakalı hükümlerin neler olduğu, sûrelerin nüzul sırası esas alınarak ortaya konulacaktır. Bunun için önce Mekke döneminde, sonrasında ise Medine döneminde nazil olan sûreler ele alınacaktır.

3.1. Mekkî Sûrelerde Kölelik

Kur’an’ın nüzul sürecinde, köleliğe ilk olarak Mekkî bir sûre olan³² Beled sûresinde değinilmiştir. Söz konusu sûrede sarp yokuşa benzetilen hayır yolunda³³ yapılması gereken en önemli iyiliklerin başında “fekku rakabe” yani

²³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/19; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, 8. bs (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2005), 343; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 115.

²⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 3. bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 127; Ahmet Özel, “Esir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 382. Ayrıca İslâm hukukunda esir kavramının kapsamı ile ilgili olarak bk. Birsin, “İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi”, 166-167.

²⁵ Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 115.

²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/19; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/45; Özel, “Esir”, 11/382.

²⁷ el-İnsân 76/8.

²⁸ el-Bakara 2/85; el-Enfâl 8/67, 70.

²⁹ el-Ahzâb 33/26.

³⁰ Muhammed 47/4.

³¹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 4/44.

³² Muhammed Eroğlu, “Beled Sûresi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 397.

³³ Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 2/254, 256.

köle âzadı sayılmış ve iyilik kapsamında köleleri hürriyetine kavuşturmaları için mü'minler teşvik edilmiştir.

Köleliğe temas edilen diğer Mekkî sûre Yûsuf sûresidir.³⁴ Sûrenin 30 ve 62. âyetlerinde köle/uşak anlamında “fetâ” ve “fityân” kavramları Hz. Yûsuf'un hikayesi bağlamında geçmektedir. Tarihi bir olguya değinilen âyetlerde İslâm'daki köle hukuku ile ilgili bir hükme yer verilmemektedir.

Kölelikle ilgili ifadelerin yer aldığı diğer bir Mekkî sûre³⁵ Nahl sûresidir.³⁶ Sûrelerin iniş sıralamasıyla alakalı kaynakların verdiği bilgi doğru kabul edilirse köle anlamındaki “mâ meleket eymân” ifadesi Kur'an'ın nüzul sürecinde ilk olarak bu sûrede geçmektedir. İlgili âyette³⁷ bir olgu olarak köleliğe değinilmiş olmakla birlikte bu konuda herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Köle anlamında “abd” kelimesinin de ilk kullanıldığı sûre yine Nahl sûresidir. İlgili âyette söz konusu ifade “mal” anlamında “mamlûk” kelimesi ile sıfat tamlaması şeklinde kullanılmaktadır.³⁸ Buradaki kullanımda da kölelik hukukuna değinilmemiştir.

Cariye anlamında “mâ meleket eymân” ifadesinin geçtiği diğer bir Mekkî sûre Mü'minûn sûresidir.³⁹ Mü'min kimselerin özelliklerinin anlatıldığı sûrede söz konusu ifade, iffetli kimselerin özellikleri bağlamında kullanılmıştır. Buna göre eş ve sahip olunan cariyelerle olan cinsel birliktelikler meşru ilişkiler kapsamında sayılmış, bunun dışındaki birliktelikler ise iffetsizlik kabul edilmiştir.⁴⁰ Aynı ifade, cennetlik kimselerin özelliklerinin sayıldığı başka bir Mekkî sûre olan Meâric sûresinde de aynı manada kullanılmıştır.⁴¹

Köle anlamında “mâ meleket eymân” ifadesinin geçtiği diğer bir Mekkî sûre Rûm sûresidir.⁴² Bu sûrenin ilgili âyetinde de⁴³ söz konusu ifade ile kölelik

³⁴ Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 1/193.

³⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193.

³⁶ en-Nahl 16/71.

³⁷ en-Nahl 16/71.

³⁸ en-Nahl 16/75.

³⁹ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/151; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193.

⁴⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/152; Kurtûbî, *el-Câmi'*, 12/105.

⁴¹ el-Meâric 70/30.

⁴² Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/193.

⁴³ er-Rûm 30/28.

olgusuna değinilmekle birlikte konu ile ilgili herhangi bir hüküm ortaya konulmamıştır.

Köle ve kölelik ile ilgili ifadelerin geçtiği Mekkî sûrelere ait âyetlere bu şekilde dikkat çektikten sonra şimdi konu ile ilgili Medenî sûrelerde geçen âyetlere yer verilecektir.

3.2. Medenî Sûrelerde Kölelik

Medine döneminde ilk inen sûre Bakara sûresidir.⁴⁴ Bakara sûresinde kölelik ile ilgili hükümlere ilk olarak 178. âyette yer verilmektedir. Âyette öldürme suçuna karşılık kısas cezası kapsamında köleye karşılık kölenin kısasen öldürülmesi gerektiği hükme bağlanmıştır.⁴⁵ Aynı sûrenin 221. âyetinde ise köle anlamına gelen “abd” ve cariyeye anlamına gelen “eme” kavramlarına müşriklerle evlilik yasağı kapsamında yer verilmiştir. Buna göre müşriklerle nikah yasaklanmış, evlilik hususunda Müslüman bir cariyenin (eme) beğenilen hür müşrik bir kadından, Müslüman bir kölenin (abd) de hür müşrik bir erkekten daha hayırlı olduğu ifade edilmiştir.⁴⁶

Ahzâb sûresi 50. âyette Hz. Peygamber’e hitaben, kendileriyle evlenilmesi ve cinsel beraberliği helal olan kadınlar kapsamında kendisine ganimet olarak ihsan edilen cariyeler de “mâ meleket yemin” ifadesi ile yer almıştır. Âyetin devamında ise “mâ meleket eymân” ifadesi, mü’minlere eşleri ve cariyeleri hakkında farz kılınan şeyin Allah’ın bilgisi dahilinde olduğu beyanı sadedinde kullanılmıştır.⁴⁷ Sûrenin 52. âyetinde “mâ meleket yemin” ifadesi, Hz. Pey-

⁴⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/194.

⁴⁵ İlgili âyet meali şöyledir: “Ey iman edenler! Öldürmede kısas size farz kıldı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ama her kim, ölenin kardeşi tarafından bir şey karşılığı bağışlanırsa, o zaman örfeye uyması, ona diyeti güzellikle ödemesi gerekir. Bu, Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Her kim bunun arkasından yine saldırırsa, artık ona acı veren bir azab vardır.”

⁴⁶ İlgili âyet meali şöyledir: “Müşrik kadınları, iman etmedikçe nikâhlamayın. Bir müşrik kadın, sizin hoşunuza gitse bile, iman etmiş olan bir cariyeye herhalde ondan daha hayırlıdır. Müşrik erkeklerle de mümin kadınları nikâh ettirmeyin. Bir müşrik, sizin hoşunuza gitse bile, mümin bir köle elbette ondan daha hayırlıdır. Onlar sizi ateşe davet ederler, Allah ise, kendi izniyle cennete ve mağfirete davet ediyor ve âyetlerini insanlara açıklıyor. Umulur ki onlar hatırdan tutup, öğüt alırlar.”

⁴⁷ İlgili âyet meali şöyledir: “Ey Peygamber! Mehirlilerini verdiğin hanımlarını, Allah’ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helal kıldık. Bir de Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helal kıldık). Kuşkusuz biz, hanımları ve ellerinin altında bulunan cariyeleri hakkında

gamber'in sahip olduğu cariyeler dışında, bundan sonra yeni bir evlilik yapması ya da herhangi birini boşayıp yerine yeni bir eş almasının yasaklanması kapsamında zikredilmiştir.⁴⁸ Aynı sûrenin 55. âyetinde ise "mâ meleket eymân" ifadesi, Hz. Peygamber'in eşlerinin kendilerine karşı örtünme zorunluluğu bulunmayan cariyeler bağlamında kullanılmıştır.⁴⁹

Kölelik hukuku ile ilgili birçok âyetin yer aldığı sûrelerin biri de Nisâ sûresidir. Sûrenin 3. âyetinde "mâ meleket eymân" ifadesi, birden fazla evlilikte eşlerine haksızlık yapmaktan korkan kimselerin tek eşle yahut da sahip oldukları cariyeler ile yetinmeleri hususunda kullanılmıştır. Aynı ifade sûrenin 24. âyetinde, nikahlanması haram olan evli kadınlardan yapılan istisna kapsamında geçmiştir. Buna göre evli de olsa savaşta elde edilen kadın esirlerle belli bir süreçten sonra cinsel beraberlik meşru görülmüştür.⁵⁰ Sûrenin 25. âyetinde ise aynı ifade hür kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimselerin sahip oldukları mü'min cariyelerle ilişki kurabilecekleri ya da efendilerinin izni ile onlarla evlenilebileceklerinin beyanı sadedinde kullanılmıştır. Yine sûrenin 36. âyetinde aynı ifade ("mâ meleket eymân") kendilerine iyilik yapılması emredilen kimseler kapsamında kullanılmıştır. Sûrenin 92. âyetinde köle anlamındaki "rakabe" kelimesi "mü'min" sıfatıyla, bir mü'mini yanlışlıkla öldüren kimsenin yerine getirmesi gereken kefâret bağlamında kullanılmıştır. Buna göre yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin kefâret olarak öncelikle mü'min bir köle âzat etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kölelik ile ilgili önemli hükümlerin yer aldığı diğer bir Medenî sûre⁵¹ de Nûr sûresidir. Sûrenin 31. âyetinde "mâ meleket eymân" ifadesi mü'min kadınların ziynet yerlerini gösterebilecekleri kimseler kapsamında kullanılmıştır. Buna göre mü'min bir kadın, ilgili âyette sayılan kimselerin bulunduğu ortamda ziynet yerlerini açabildiği gibi cariyelerinin/kölelerinin yanında da açabilir-

---

müminlere neyi farz kıldığımızı biliriz. (Bu hususta ne yapmaları lazım geldiğini onlara açıkladık) ki, sana bir zorluk olmasın. Allah bağışlayandır, merhamet edendir."

⁴⁸ İlgili âyet meali şöyledir: "Bundan sonra artık sana (başka) kadınlar(la evlenmek), güzellikleri çok hoşuna giden kadınlar olsa da bunları başka eşlerle değiştirmek helal değildir. Yalnız elinin altında bulunan(cariye)ler bunun dışındadır. Allah, her şeyi gözetleyicidir."

⁴⁹ İlgili âyet meali şöyledir: "Onlara (yani Peygamberin hanımlarına) ne babaları ne oğulları ne kardeşleri ne kardeşlerinin oğulları ne kız kardeşlerinin oğulları ne kadınları ve ne de ellerinin altında bulunan (köle)leri hakkında bir günah yoktur, (bunlara karşı örtünmeleri gerekmez. Ey Peygamberin hanımları) Allah'tan korkun; şüphesiz Allah, her şeyi görmektedir."

⁵⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/121.

⁵¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/194.

ler.⁵² Sûrenin takip eden âyetinde müminlere aralarındaki bekarları, kölelerinden/"ibâd" ve cariyelerinden/"imâ" iyi olanlarının evlendirilmesi emredilmektedir. Sonraki (33) âyette ise âzatluk sözleşmesi (mükâtebe) yapmak isteyen kölelerin (mâ meleket ey mân) kendilerinde bir hayır görülmesi durumunda isteklerinin kabul edilmesi, devamında ise iffetli kalmak isteyen cariyelerin "feteyât" fuhşa zorlanmamaları emredilmektedir. Sûrenin 58. âyetinde ise mü'minlere, köle ve cariyelerinin (mâ meleket ey mân) diğer ev halkı kimseler gibi üç vakitte odalarına girmeleri durumunda üç kez izin istemeleri emredilmektedir.

Medenî bir sûre olan Mücâdele sûresinde ise kölelik ile ilgili hükümler, eşlerine zihâr yapan kimselerin söylediklerinden dönmeleri durumunda eşlerine yaklaşmadan önce yerine getirilmesi gereken kefâret kapsamında zikredilmiştir. Buna göre eşine zihâr yapıp da sözlerinden dönen kimselerin eşlerine temas etmeden önce kefâret olarak öncelikle bir köle (rakabe) âzat etmeleri gerekir.⁵³

Diğer bir Medenî sûre⁵⁴ olan Mâide sûresinde de kölelik, bilerek yapılan yeminden dönen kimselerin yerine getirmesi gereken kefâret kapsamında zikredilmiştir. Buna göre bilerek yemin edip de yemininden dönen kimselerin kefâret olarak ailelerine yedirdiklerinin ortalamasından on düşkününü yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle (rakabe) âzat etmeleri gerekir.⁵⁵

Bazı âlimlere göre⁵⁶ son Medenî sûre olan Tevbe sûresinde de kölelik hukukuna yer verilmiştir. Sûrenin 60. âyetinde köleler (rikâb), zekâtın kendilerine verilmesi gereken sekiz sınıf arasında zikredilmektedir.

Kölelik ahkâmı ile ilgili âyetler, sûrelerin iniş sırasına göre bu şekilde özetlendikten sonra konuyla ilgili değerlendirmelere yer verilecektir.

⁵² Mü'min bir kadının ziynet yerlerini erkek kölesine gösterip gösteremeyeceği hususunda İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Detaylar için bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/234.

⁵³ el-Mücâdele 58/3.

⁵⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/194.

⁵⁵ el-Mâide 5/89.

⁵⁶ Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 10/139; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dimeşk: Dâr-u İbn Kesir, 1993), 2/378; Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunis: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-Neşr, 1984), 10/97.

İslâm'ın kölelik uygulamasına dair hükümlerinin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için söz konusu hükümlerin İslâm'ın genel dünya görüşü, özellikle de insan anlayışından bağımsız ele alınmaması gerekir. Zira İslâm'da hiçbir mesele onun genel dünya görüşü dikkate alınmadan doğru bir şekilde ortaya konulamaz. Bundan dolayı öncelikle İslâm'ın insan ile ilgili genel görüşünün ne olduğunun burada kısaca açıklanması gerekmektedir.

3.3. İslâm ve İnsan

İslâmî öğretiyeye göre Allah, insanı tek bir özden yaratmıştır.⁵⁷ Yaratılış/köken olarak hiçbir insan bir başkasından farklı değildir. Kur'an, insanın bu özelliğini hatırlatmakla kalmaz, kişilerin; dil, renk, ırk vb. özelliklerinden dolayı kendilerini başkalarından imtiyazlı görmelerini yadırgar ve Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmekten sakınmayı (takvayı) üstünlük kriteri olarak ortaya koyar.⁵⁸ İnsanların farklı renk ve dillerde olmasını da bir üstünlük sebebi değil, Allah'ın varlığının bir delili olarak sunar.⁵⁹ Dolayısıyla yaratılış itibariyle insanlar arasında bir farklılık söz konusu değildir. Bu anlamda bütün insanlar Âdem'in (a.s.) çocukları olmaları itibariyle kardeştir.⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm, insanların aynı anne babadan yaratıldığını bildirmekle birlikte⁶¹ aynı şekilde bir istisna yapmadan müminlerin kardeş olduğunu da hükme bağlamıştır.⁶² Kardeşlik kavramı prensipte eşitliği, hukuk tarafından bahşedilen haklarda eşit olmayı gerektirir. Yaratılış ve din birliği gereği Müslümanların eşit olmaları, hukuk karşısında eşit haklara sahip olmayı da gerektirir.⁶³ Çünkü kardeşlik hukuku eşitlik temeli üzerinde kurulduğu zaman bir anlam ifade eder. Yine İslâmî te-lakkiye göre insan hiç bir ferdi istisna edilmeden şerefli kılınmış,⁶⁴ Allah'ın yer-yüzündeki halifesidir.⁶⁵ İnsanın yaratılış gayesi Allah'a kulluk etmektir.⁶⁶ Hayat

⁵⁷ en-Nisâ, 4/1; el-En'âm 6/98; el-Ârâf 7/189; ez-Zümer 39/6.

⁵⁸ el-Hucurât 49/13.

⁵⁹ er-Rûm 30/22.

⁶⁰ Süleyman bin el-Eşas Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavut (b.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009), "Edeb", 119; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdülbâkî (Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, 1975), "Menâkıb", 144.

⁶¹ el-Hucurât 49/13.

⁶² el-Hucurât 49/10.

⁶³ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2006), 100-101.

⁶⁴ el-İsrâ 17/70.

⁶⁵ el-Bakara 2/30.

ve ölüm insanların en güzel davranışları ortaya koymaları hususunda sınanmaları için var edilmiştir.⁶⁷ Bunun için de insana cüzî bir irade verilmiştir.⁶⁸ Kendisine bahşedilen akıl ve irade sayesinde emanet ile yükümlü tutulmuştur.⁶⁹ Bu cüzî irade ile iman edip sâlih işler yapan insanlar imtihanında başarılı olacak ve ebedi saadete erişeceklerdir.⁷⁰ İlgili nasslarda insan kavramı mutlak olarak kullanılmıştır. Daha açık bir ifade ile Allah Teâlâ, imtihana tabi tuttuğu insanlar arasında hür-köle ayrımı yapmamıştır. Allah'a kulluk ve hayatta en güzel davranışları ortaya koyabilmek, takdir edilir ki insanın özgür iradesiyle hareket etme gücüne bağlıdır. Hürriyeti elinden alınmış bir kimsenin dinî ve ahlâkî bazı yükümlülükleri yerine getirme hususundaki kısıtlılığı düşünüldüğünde köleliğin İslâm'da istenmeyen bir uygulama olduğu çok rahat bir şekilde anlaşılabilir. İslâm'ın insan tasavvuru ile ilgili bu kısa açıklamalardan sonra Kur'an'ın köle/kölelik ile ilgili yukarıda yer verilen âyetler ile ilgili değerlendirmelere geçilebilir.

3.4. İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi

Mekke döneminde konu ile ilgili inmiş olan âyetler dikkatli bir okumaya tabi tutulduğunda kölelik baştan itibaren olgusal olarak kabul edilmekle birlikte köle âzat etmenin yapılması gerekli olan iyiliklerin başında geldiği, köleliğin toplumun ağır sorunlarından biri olduğu kabul edilerek söz konusu problemi çözen kimselerin insanlık adına adeta sarp bir yokuşu aşmış olacağı belirtilmiş ve insanlar özellikle köleleri özgürlüklerine kavuşturmaya teşvik edilmiştir. İlk dönem zengin Müslümanların işkenceye maruz kalan bazı köleleri satın alıp özgürlüğüne kavuşturmuş olmaları da söz konusu mesajların Müslümanların gönlünde makes bulduğuna yorumlanabilir.⁷¹ Yine Mekkî olan Mü'minûn⁷² ve

⁶⁶ ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁷ Hûd 11/7; el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2.

⁶⁸ Fussilet 41/40, 46.

⁶⁹ el-Ahzâb, 33/72.

⁷⁰ el-Bakara 2/25, 82, 277; en-Nisâ 4/57, 122; el-Mâide 5/9; el-Ârâf 7/42; Hûd 11/23; İbrahim 14/23; el-Kehf 18/30, 107.

⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zekâr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978), 191; Mustafa Fayda, "Bilâl-i Habeşî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992), 6/152; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994), 10/102.

⁷² el-Mü'minûn 23/1-11.

Meâric⁷³ sûrelerinde Mü'min ve cennetlik kimselerin özelliklerinin anlatıldığı pasajlarda Müslüman erkeklerin sahip olduğu cariyelerle cinsel beraberliklerinin meşru kabul edildiği ve bunun hayasızlık olarak görülmediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Mekkî âyetlerde, mevcut köleleri hürriyetlerine kavuşturmaya teşvik ve sahip olunan cariyelerle olan cinsel beraberliklerin meşru olduğu hususları dışında kölelik ile ilgili bir hükme yer verilmemiştir.

Medine dönemine gelindiğinde bu dönemde yeni bir toplum inşa etmeye bağlı olarak toplumun belli bir sınıfını oluşturan kölelik ile ilgili hükümlerin daha sık işlendiği görülmektedir. Başta aile kurumunun sağlam temellere dayanması için Müslümanların müşriklerle evlilikleri yasaklanmış, evlilikte cariye/köle de olsa mümin olan kimseler müşriklere tercih edilmiştir.⁷⁵ Konu ile ilgili âyetlerde, cariye ve kölelerin ailenin doğal birer üyesi kabul edildiği, efendiye cariyesi ile cinsel beraberlik hakkı verildiği gibi, cariyelerini hür ya da köle bir kimse ile evlendirme hakkı da tanınmıştır.⁷⁶ İlgili âyetlerden⁷⁷ böyle bir uygulamanın meşru olduğu anlaşıldığı gibi cariyelerle nikahlanmanın o günün toplumunda istenmeyen bir durum olduğu da anlaşılmaktadır. Zira Bakara sûresinin ilgili âyetinde cariye/köle ile nikahlanmanın müşriklerle evlilik yasasına alternatif olarak getirilmiş olması ve Nisâ sûresinin ilgili âyetinin sonunda sabretmenin cariye ile evlenmekten daha hayırlı olduğunun belirtilmiş olması bu duruma işaret etmektedir. Salih olan köle ve cariyelerin evlendirilmesinin emredilmiş olması⁷⁸ İslâm'ın kölelik hukukunda gelmiş olduğu aşamanın önemli bir göstergesi olarak görülebilir. Buna bağlı olarak Medine toplumunda cariyeleri ile evlilik ilişkisi yaşayan efendiler olduğu gibi, birbiriyle evli köle ve cariyelere sahip olan efendiler de olmuştur.⁷⁹ Bu anlamda Hz. Peygamber'in -oğlu İbrahim'in annesi- Mariye adında cariyesi olduğu gibi⁸⁰ birbiriyle karı-

⁷³ el-Meâric 70/22-31.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/102; Ebu'l-Âlâ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayânî (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 3/401-403; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 5/306.

⁷⁵ el-Bakara 2/221, en-Nisâ 4/25.

⁷⁶ el-Ahzâb 33/50, 55; en-Nisâ 4/3, 24, 25.

⁷⁷ el-Bakara 2/221, en-Nisâ 4/ 25.

⁷⁸ en-Nûr 24/32.

⁷⁹ İslam Hukukunda köle ve sahiplerine tanınan haklarla ilgili olarak bkz. Ceylan, *İslam Hukukunda Kölelik*, 217-238.

⁸⁰ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr*, 3/500; Aynur Uraler, "Mâriye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003), 63.

koca olan köle ve cariyesi de olmuştur.⁸¹ Bu dönemin önemli bir uygulaması da efendisinden çocuk sahibi olan cariyeye “ümmüveled” statüsü getirilmiş olmasıdır. Efendisinden çocuk sahibi olan cariye bundan sonraki süreçte başkasına satılması ya da hibe edilmesi yasaklandığı gibi efendisinin vefatından sonra da hürriyetine kavuşacağı hükme bağlanmıştır.⁸²

Her ne kadar savaş dışındaki yollarla köleleştirme yollarına son verilmiş, mevcut kölelere iyi davranılması ve hatta âzat edilmesi teşvik edilmişse de savaş sonrası alınan kadın esirlerle cariye olarak⁸³ ilişkide bulunmak meşru görülmeğe devam edilmiştir.⁸⁴

Öldürmelerde kısas esası getirilerek hür kimseye karşı hür, köleye karşı kölenin öldürülmesi istenmiş, hiçbir kabilenin mensubu bir başka kabilenin mensubundan farklı görülmemiştir.⁸⁵

Kölelerin hürriyetine kavuşturulması için teşvik edici âyetler Medine döneminde de inmeye devam etmiştir.⁸⁶ Hz. Peygamber de Müslümanları köleleri hürriyetine kavuşturmaya teşvik ettiği gibi sahip olduğu köle ve cariyeleri âzat ederek bu konuda ümmetine örnek olmuştur. Bu anlamda “Kim Müslüman bir köleyi âzat ederse o kölenin her organına karşılık Allah da onun bir organını cehennemden âzat eder.”⁸⁷ buyurduğu gibi, kendisine köle olarak hediye edilen

⁸¹ Abdullah Aydın, “Ebû Râfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 211; Mehmet Eren, “Ümmü Râfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 327.

⁸² Muhammed b. Tâhir İbn Âşûr, *el-Mekâsîdu’s-Şerîati’l-İslâmiyye* (Katar: Vizâratu’l-Evkâf ve’s-Şuûnu’l-İslâmiyye, 2004), 3/377; Aydın ve Hamîdullah, “Köle”, 241; Hamza Aktan, “İstîlâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001), 361.

⁸³ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü’l-Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân* (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2003), 3/590; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, 7/399.

⁸⁴ el-Ahzâb 33/50.

⁸⁵ el-Bakara 2/178.

⁸⁶ Bakara, 2/177. İlgili âyet meali şöyledir: “Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir. Asıl erdemli kişi Allah’a, âhiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği maldan yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılıp zekâtı verendir. Böyleleri anlaşma yaptıklarında sözlerini tutarlar; darlıkta, hastalıkta ve savaş zamanında sabrederler. İşte doğru olanlar bunlardır ve işte takvâ sahipleri bunlardır.”

⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buğa (Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, 1991), “Kefâret”, 6; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Daru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), “İtk”, 23.

ve Mekke döneminde âzat edip âzatlî cariyesi Ümmü Eymen (ö. 24/645) ile evlendirdiği Zeyd b. Hârîse'yi (ö. 8/629) Medine döneminde de halasının kızı Zeyneb bint Cahş (ö. 20/641) ile evlendirmiştir.⁸⁸ Yine amcası tarafından kendisine hediye edilen Ebû Râfi' (ö. 40/660) adlı kölesini âzat ederek Selma adlı cariyesi ile evlendirmiştir.⁸⁹

Bu dönemde inen âyetlerle kölelerin hürriyetine kavuşturulması teşvik edilmekle yetinilmemiş, kişinin bilerek ya da hatâen yapmış olduğu bazı suçlardan kaynaklı günahların kefâreti için köle âzat etmesi bir vecibe haline getirilmiştir. Bu kapsamda, yeminini bozan,⁹⁰ hatâen adam öldüren⁹¹ ve eşine zihâr yapıp evlilik hayatını sürdürmek isteyen⁹² kimselerin kefâret olarak bir köle âzat etmeleri gerektiği hükme bağlanmıştır. Bu bağlamda Sünnet de Ramazan ayında orucunu kasıtlı bir şekilde bozan kimselere aynı zorunluluğu getirmiştir.⁹³

Bu dönemde hürriyetine kavuşmak için efendisiyle âzatlîk sözleşmesi (mükâtebe) yapmak isteyen kölelerin -kendilerinde bir hayır görülmesi durumunda- isteklerinin kabul edilmesi emredilmiş, iffetli kalmak isteyen câriyelerin fuhşa zorlanmaları yasaklanmıştır.⁹⁴ İlgili emrin vücut ifade edip etmediği hukukçular tarafından tartışmalı olsa da⁹⁵ bu durumun, efendileri imkânlar çerçevesinde kölelerin lehine bir tutum sergilemeye sevk ettiklerine tarih şahitlik etmektedir.⁹⁶

İslâm dini kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için insanlara bireysel anlamda bazı yükümlülükler getirmekle kalmamış, devlete de kurumsal anlamda bir yükümlük getirmiştir. Tevbe sûresi 60. âyette⁹⁷ sadakaların belli bir kısmının

⁸⁸ Derweze, *Sîretü'r-Rasûl*, 208; Bünyamin Erul, "Ümmü Eymen", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012), 312.

⁸⁹ Aydın, "Ebû Râfi'", 10/211.

⁹⁰ el-Mâide 5/89.

⁹¹ en-Nisâ 4/92.

⁹² el-Mücâdele 58/3, 4.

⁹³ Buhârî, "Hudûd", 26.

⁹⁴ Nûr, 24/33.

⁹⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/245.

⁹⁶ Fahrettin Atar, "Mükâtebe", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 530-32.

⁹⁷ İlgili âyet meâli şöyledir: "Sadakalar, (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, düşkünlere, onlar üzerinde çalışan (zekât toplayan) memurlara, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, kö-

kölelerin hürriyetine kavuşmaları için ayrılmış olması bu konuda atılan en köklü adım olarak görülebilir. Zira bu adımla İslâm, kölelerin hürriyetine kavuşmalarını bireylerin inisiyatifine bırakmamış bilakis bu konuyu devletin bir politikası haline getirmiştir. Sadakaların/Zekâtın bu dönemde devlet eliyle toplanan devletin önemli gelir kaynağı olduğu dikkate alındığında, kölelerin hürriyetine kavuşturulması için Kur'an'ın nasıl radikal bir adım attığı daha da anlaşılır olmaktadır.⁹⁸

Bu konuda son olarak savaş esirlerinin köleleştirilip köleleştirilemeyeceği meselesi değerlendirilecektir.

Kur'an'ın nüzul sürecinde esirlerle alakalı ilk âyetler, Bedir savaşı sonrasında nazil olmuştur. Hz. Peygamber, savaşta alınan esirlere yapılması gerekenlerle ilgili ashabı ile istişare edince, ashaptan bazıları esirlerin fidye karşılığında serbest bırakılmasını, bazıları ise söz konusu esirlerin küfrün başı ve ileri gelenleri olmaları hasebiyle boyunlarının vurulması gerektiğini belirtmişlerdir. Hz. Peygamber ilk grubun görüşü doğrultusunda esirleri fidye karşılığı serbest bıraktıktan sonra konu ile ilgili Enfâl sûresindeki şu âyetler nazil olmuştur:⁹⁹ “Hiçbir peygamberin, yeryüzünde ağır basmadıkça (kesin zafere ulaşıp üstün gelmedikçe) esirleri olması layık değildir. Siz dünya malını istersiniz, oysa Allah ahireti kazanmanızı murat eder. Allah azizdir, hakimdir. Eğer Allah'tan bir yazı (hüküm) bulunmasa idi aldığımız fidyeden dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu.”¹⁰⁰ Âyetlerden ve ilgili rivayetlerden, esirlerin öldürülmelerinin istenmesinin, tarih şartlarına bağlı bir zarurettten, yani İslâm'ı koruma amacına dönük bir tedbirden dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile Müslümanların henüz var olma ve yok olma mücadelesi verdiği bir aşamada düşmanlarını zelil kılmadan fidye karşılığı serbest bırakmaları eleştirilmektedir.¹⁰¹ Bir sonraki âyette esirlerden alınan fidye ile alakalı olarak “Artık elde ettiğiniz ganimetten helâl ve hoş olarak

---

lelik altında bulunanlara, borçlulara, Allah yoluna ve yolcuya mahsustur (toplanan zekât, ancak bu sayılanlara verilir). Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”

⁹⁸ Bu dönemde zekâtın/Sadakaların devlet eliyle toplandığı ve devletin en önemli bütçesi olduğu ile ilgili olarak bk. Wafi, “İslâmiyete Göre Kölelik”, 212; Hasan Maçın, *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 204-209.

⁹⁹ Müslim, “Cihâd”, 58. Ayrıca bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985), 4/257-258; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/46-48.

¹⁰⁰ el-Enfâl 8/67-68.

¹⁰¹ Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/258-259; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 2/430.

yiğün ve Allah'a karşı gelmekten sakının. Muhakkak ki, Allah bağışlayıcıdır ve merhamet edicidir."¹⁰² buyrulması da söz konusu uyarının tarihi şartlara ve bir olaya özel olduğuna işaret etmektedir.¹⁰³ Nitekim Benî Kurayza Yahudileri ile alakalı olduğu belirtilen âyette¹⁰⁴ onlara yapılan muamele ile alakalı olarak "*onlardan bir kısmını öldürüyor, bir kısmını da esir alıyordunuz*"¹⁰⁵ ifadesi de Hz. Peygamber'in sonraki dönemlerde düşmandan bir kısmını esir aldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Allah'ın esirlerle alakalı nihai hükmünün, onların boyunlarının vurulması olduğunu söylemenin doğru bir yaklaşım olmaması gerekir.¹⁰⁶

Esirlerle alakalı diğer bir âyet ise Mekkî ya da Medenî olduğu¹⁰⁷ hususunda ihtilaf olan İnsân sûresinde geçmektedir. İlgili âyette, iyi kimselerin özellikleri kapsamında onların "*Canları çekmesine rağmen yoksula, yetime ve esire yemek yedirdikleri*"¹⁰⁸ belirtilmiştir. Burada her ne kadar esir kelimesine savaş tutsakları ile birlikte farklı anlamlar verilmiş olsa da kavramın söz konusu bütün anlamları içerdiği hususunda bir engel de bulunmamaktadır.¹⁰⁹ Ayrıca kelimenin ile ilk akla gelen anlamı savaş tutsaklarıdır. Dolayısıyla söz konusu âyet savaş tutsaklarına iyi muamele edilmesini teşvik ettiği gibi süreç içerisinde Müslümanların düşmanlarından bazılarını esir aldıklarına da işaret etmektedir.

Esir kelimesi kullanılmış olmamakla birlikte esirlerle alakalı diğer önemli bir hüküm Medenî bir sûre olan Muhammed sûresinde yer almaktadır.¹¹⁰ Sûrenin konu ile ilgili âyeti şöyledir: "*(Savaşta) inkâr edenlerle karşılaştığımızda boyunlarını vurun; sonunda onlara üstün geldiğinizde onları esir alın; savaş sona erince onları ya karşılıksız ya da fidye ile salıverin; Allah dilemiş olsaydı, onlardan başka türlü öç alabilirdi, bunun böyle olması, kiminizi kiminizle denemek içindir. Allah, kendi yolunda öldürülenlerin işlerini boşa çıkarmaz.*"¹¹¹ Âyet açıkça Müslümanların kafirlere karşı zafer elde etmeleri durumunda savaşanlardan geriye kalanlarını esir al-

¹⁰² el-Enfâl 8/69.

¹⁰³ Abdullah İbn Abbas'ın bu doğrultudaki görüşü için bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/48.

¹⁰⁴ Muhammed b. Cerir b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türkî (Dâru Hicr, 2001), 19/71; Kurtubî, *el-Câmi'*, 14/161; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 8/304.

¹⁰⁵ el-Ahzâb 33/26.

¹⁰⁶ Savaş esirlerine uygulanacak müeyyide ile ilgili olarak bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/227-228.

¹⁰⁷ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/118; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/194; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 6/105.

¹⁰⁸ el-İnsân 76/8.

¹⁰⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 19/129.

¹¹⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/194; Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, 8/298.

¹¹¹ Muhammed 47/4.

malarını emretmekte, savaşın sona ermesinden sonra da esirlerin karşılıksız ya da fidye karşılığı salıvermeleri arasında muhayyer olduklarını beyan etmektedir. Âyetin mensûh olduğuna dair görüşler olmakla birlikte, fakihlerin cumhuru âyetin muhkem olduğu ve ülü'l-emrin esirlere yapılacak muamele (öldürme, köleleştirme, karşılıklı ya da karşılıksız serbest bırakma ve Müslüman esirlerle mübâdele) hususunda ümmetin maslahatı neyi gerektiriyorsa onu yapmada muhayyer olduğunu öne sürmüşlerdir.¹¹² Âyette her ne kadar alınan esirlerin karşılıksız ya da fidye karşılığında serbest bırakılması şeklinde iki seçenek sunulmuşsa da çoğunluğu teşkil eden fakihler konu ile ilgili diğer âyetleri, Hz. Peygamber ve Râşid halifelerin uygulamalarını da dikkate alarak esirlerin köle statüsüne geçirilebileceğini ya da öldürülebileceğini de belirtmişlerdir.¹¹³ Netice itibariyle, Kur'an'da köleliği emreden ya da yasaklayan kesin bir nas olmamakla birlikte ganimet olarak alınan savaş esirleri kadınların/cariyelerin helal sayılmış olması,¹¹⁴ savaş sonrası alınan esirlerin köleleştirilebileceği şeklindeki görüşe referans kabul edilebilir görülmektedir.

4. SONUÇ

Kölelik ahkâmı ile alakalı yapılan bu çalışmada, ilgili âyetler nüzul sırası esas alınarak bir okumaya tabi tutulduğunda şu tespitlerde bulunmak mümkündür:

Kur'an, indiği zamanda var olan kölelik olgusuna duyarsız kalmamış Mekke döneminden itibaren kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için müminleri teşvik etmiştir. Medine döneminde inen konu ile ilgili âyetler, bir taraftan köleliği besleyen savaş dışındaki kaynakların kurutulmasına dönük hükümler

¹¹² Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 4/4/373-374; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelûsî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid ve nihayetü'l-muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 2/144; Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kitâb, 1997), 13/44-47; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16/227-228; Özel, "Esir", 11/386.

¹¹³ Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'* (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 7/119; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-muctehid*, 2/144; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 13/44-45. Savaş esirlerine yapılacak hukukî yaptırım ile alakalı bir değerlendirme için bk. Birsin, "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi", 180-190.

¹¹⁴ el-Ahzâb 33/50.

ortaya koyarken diğer taraftan da mevcut kölelerin durumlarının ıslahı ve özgürlüklerine kavuşmaları için Müslümanlara bireysel ve kurumsal bazı yükümlülükler getirmiştir. Bu durumda köleliğin tek kaynağı savaş sonrası alınan esirlerle sınırlı kalmıştır. Savaşta alınan esirlerin köle statüsüne geçirilmesi de Kur'an'ın bir emri/talebi olmayıp daha çok şartların gerektirmesi ya da mukâbele bi'l-misl (misliyle karşılık vermek) olarak başvurulmuş bir uygulama olmuştur. Başka bir ifade ile Kur'an'ın teşvik ettiği bir kurum olmamakla birlikte kölelik, savaş gibi yaygın bir olgunun yol açtığı toplumsal bir gerçeklik olarak diğer toplumlarda olduğu gibi Müslüman toplumlarda da var olmuştur. Bu durumda belki de İslâm'ın, köleliği besleyen bir kaynak olarak savaşı neden yasaklamadığı şeklinde bir soru akla gelebilir. Takdir edilir ki uluslararası ilişkileri düzenleyen hukuki teamüller ve antlaşmaların olmadığı ve savaşlarda keyfiliğin hâkim olduğu bir dönemde savaşın tek taraflı olarak yasaklanması savaşları bitirmeyeceği gibi, düşmanı güçlendirmekten başka pratik faydası da olmayacaktı. Dolayısıyla İslâm'da köleliğin, evrensel bir olgu olan savaşın ortaya çıkardığı istenmeyen bir sosyal sınıf olduğu söylenebilir. Bu anlamda kölelik ile ilgili hükümlerin Kur'an ve Sünnet'e yer alıyor olması da İslâm'ın bu müesseseyi olumladığı anlamına gelmemektedir.

Netice itibariyle İslâm, köleliği olgusal olarak kabul etmekle birlikte ona müsbet manada bir değer yüklememiş, tersine söz konusu müessesenin ıslahı ve tasfiyesi için gerekli hükümleri ortaya koymuştur. İslâm'ın dünya görüşü ve insan tasavvuru da dikkate alındığında İslâm'ın hür ve köle ayırımına dayalı bir toplum yerine, bütün fertlerinin özgür olduğu adalete dayalı bir toplum hedeflediği söylenebilir. Bu esaslar bir bütün olarak düşünüldüğünde kölelerle ilgili özel hükümler olmazsa bile köleliğin İslâm'ın öngördüğü insan anlayışına aykırı bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Ancak tek taraflı kaldırılması mümkün olmayan savaş gibi bir gerçeklikten dolayı tüm dünyada olduğu gibi Müslüman toplumlarda da kölelik müessesesi uzun bir süre var olmaya devam etmiştir.

5. KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1991.
- Aktan, Hamza. "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001), 59-79.
- Aktan, Hamza. "İstîlâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/361-362. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001.

- Atar, Fahrettin. "Mükâtebe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/530-532. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.
- Aydın, Mehmet Âkif - Hamîdullah, Muhammed. "Köle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26/237-246. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Râfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/211. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Birsin, Mehmet. "İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirlerine Uygulanan Yaptırımların Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (2012), 163-194.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Buğa. 7 Cilt. Dimaşk: Dâr-u İbn Kesir, 5. Basım, 1991.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. thk. Muhammed Sadık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- Ceylan, Metin. *İslam Hukukunda Kölelik*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1983.
- Derweze, Muhammed İzzet. *Sîretu'r-Rasûl (Kur'an'a Göre Hz. Muhammed)*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Yarı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleyman bin el-Eşas. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2010.
- Eren, Mehmet. "Ümmü Râfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/327. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Eroğlu, Muhammed. "Beled Süresi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/397-398. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Erul, Bünyamin. "Ümmü Eymen". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/312. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2012.
- Fayda, Mustafa. "Bilâl-i Habeşî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 6/152-153. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Ebû Bekir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/101-108. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1994.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmîrî. 8 Cilt. Daru ve Mektebetu'l-Hilâl, ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb. *el-Kâmûsü'l-Muhît*. thk. Muhammed Nuam el-Arkasûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 8. Basım, 2005.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir. *el-Mekâsîdu's-Şer'ati'l-İslâmiyye*. Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûnu'l-İslâmiyye, 2004.

- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2006.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbu's-siyer ve'l-meğâzî*. thk. Süheyl Zekâr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1978.
- İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Muğnî*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türkî - Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kitâb, 3. Basım, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 3. Basım, 1993.
- İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelûsî. *Bidâyetu'l-muctehid ve nihayetu'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekr b. Mes'ûd. *Bedâiu's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Kaya, Osman. *Kur'an ve Diğer Semavî Kitaplara Göre Kölelik*. İstanbul: Çıra Akademi, 2020.
- Kiyâ el-Herrâsî, Ebü'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1984.
- Kurtubî, Abû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964.
- Maçın, Hasan. *İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ. *Tefhîmu'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayânî. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. ed. Abdullah Mahmud Şahhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 2003.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Özel, Ahmet. "Esir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/382-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr*. Dimeşk: Dâr-u İbn Kesir, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Musin et-Türkî. 24 Cilt. Dâru Hicr, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Ahmed Muhammed Şakir - Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Matbaat-u Mustafa el-Bâbî, 2. Basım, 1975.
- Uraler, Aynur. "Mâriye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 28/63-64. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003.
- Wafi, Ali Abdu'l-Wahid. "İslâmiyete Göre Kölelik". çev. Kemal Işık. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1961), 207-212.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 12 Kasım 2022. <https://sozluk.gov.tr/>